

Марина Стрельник

завідувачка науково-дослідного відділу
найдавнішої і середньовічної історії України,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
maryna.strelnyk@gmail.com
ORCID: 0009-0008-7031-1716

Леся Дідух

завідувачка сектору середньовічної історії
науково-дослідного відділу найдавнішої
і середньовічної історії України,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
lesyadidux@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7974-877X

Maryna Strelnyk

Head of the Department of Ancient
and medieval history of Ukraine,
National museum of history of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
maryna.strelnyk@gmail.com
ORCID: 0009-0008-7031-1716

Lesia Didukh

Head of the Sector of the Department
of Ancient and medieval history of Ukraine,
National museum of history of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
lesyadidux@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7974-877X

**«АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДМЕТЫ», РОЗМІЩЕНІ
ВІКЕНТІЄМ ХВОЙКОЮ НА ВИСТАВЦІ КИЇВСЬКОГО МУЗЕЮ
СТАРОЖИТНОСТЕЙ І МИСТЕЦТВ 1899 РОКУ**

**«ARCHAEOLOGICAL OBJECTS» PLACED BY VIKENTIY KHVOYKA
AT THE EXHIBITION OF THE KYIV MUSEUM
OF ANTIQUITIES AND ARTS IN 1899**

Анотація

Статтю присвячено археологічній виставці Київського музею старожитностей і мистецтв, яку було приурочено до XI Археологічного з'їзду та яка започаткувала сучасне зібрання Національного музею історії України (далі НМІУ). Каталог означеної виставки не видавали, тому авторки на основі порівняльного аналізу покажчиків археологічних виставок 1897 і 1900 рр. й інвентарної книги музею, що їх склав Вікентій Хвойка, а також спогадів сучасників спробували ідентифікувати предмети, які могли експонуватися 1899 р. У результаті цієї роботи було створено невеличку виставку, присвячену 125-річному ювілею музею.

Ключові слова: виставка, XI Археологічний з'їзд, Київське товариство старожитностей і мистецтв, Вікентій Хвойка, Богдан Ханенко, Сергій Мазаракі.

Abstract

The article is devoted to the archeological exhibition of the Kyiv Museum of Antiquities and Arts, dedicated to the 11th Archaeological Congress, which initiated the modern collection of NMIU. The catalog for this exhibition was not published. So the authors made a comparative analysis of the catalogues of the archaeological exhibitions of 1897 and 1900, the inventory book of the museum, compiled by Vikentiy Khvoyka, as well as the memories of contemporaries, and tried to identify the objects that could have been exhibited in 1899. As a result of this work, a small exhibition dedicated to the 125th anniversary of the museum was created.

Keywords: *exhibition, 11th Archaeological Congress, Kyiv Society of Antiquities and Arts, Vikentiy Khvoyko, Bohdan Khanenko, Serhiy Mazaraki.*

125 років тому, з 1 по 20 серпня 1899-го, в Києві відбувався XI Археологічний з'їзд, який відіграв визначну роль у розвитку вітчизняної археології та становленні перших київських музеїв. Археологічні з'їзди проводили регулярно протягом тривалого часу – з 1868 по 1911 рр., у найбільших містах колишньої імперії кожні три роки. Із 15 з'їздів шість відбулося в Україні (Київ – 1874, 1899, Одеса – 1884, Харків – 1902, Катеринослав – 1905, Чернігів – 1908). На таких заходах розробляли новітні методики виявлення, дослідження та подальшого збереження археологічних пам'яток, постійно обговорювали необхідність внесення їх до єдиного реєстру старожитностей, озвучували найновіші дослідження й відкриття. Під час роботи з'їздів влаштовували виставки, організовували виїзні екскурсії, провадили розкопки (Юренко, 2004, с. 4–5).

Так, до XI Археологічного з'їзду для його учасників «було відкрито всі наявні в Києві громадські й приватні зібрання, як-от Церковно-археологічний музей духовної академії, зібрання Б. І. Ханенка, І. А. Хойновського» (К археологическому съезду..., 1899, с. 74; Беляшевский, 1899, с. 119–120). З нагоди відкриття з'їзду в кількох локаціях підготували спеціальні археологічні виставки. Ще напередодні заходу підготовчий комітет звернувся до організаторів і колекціонерів із проханням надіслати свої колекції для експонуван-

ня на виставці. Крім того, безпосередньо перед з'їздом влаштовували розкопки, матеріали яких також готували до експонування. Велику виставку первісних старожитностей (від кам'яної доби до давньоруського часу) було відкрито у приміщенні університету Святого Володимира, де, власне, відбувалася робота з'їзду. Предмети, виставлені в університеті, описано в каталозі, виданому на кошти Попереднього комітету XI Археологічного з'їзду (Каталог виставки XI-го..., 1899; Антонович, 1902, с. 165–166).

Друга археологічна виставка почала діяти з 5 серпня 1899 р. в залах ще не добудованого приміщення Київського музею старожитностей і мистецтв. За це було винесено подяку голові Київського товариства старожитностей і мистецтв Б. І. Ханенку, «завдяки енергії якого ще не добудовану споруду музею до початку з'їзду було приведено в такий стан, що в залах другого поверху цієї будівлі відкрили відділ виставки». Також підкреслювалося, що «власне виставка організована завдяки невтомній праці Вікентія Хвойки» (Антонович, 1902, с. 166). У підсумковій резолюції XI Археологічного з'їзду щодо означеної виставки зазначалося: «Зусиллями Богдана Ханенка й Вікентія Хвойки було відкрито музей» (Труды XI Археологического..., 1902, с. 175–176). Саме ця виставка започаткувала зібрання сучасного Національного музею історії України.

Цьогоріч, коли музей відзначає свій 125-річний ювілей, виникла ідея ство-

рити на базі Національного художнього музею України – у приміщенні першого міського музею, невеличку виставку «Витоки. До 125-річчя виставки Київського міського музею старожитностей і мистецтв з нагоди XI Археологічного з'їзду», з експонатів, які, імовірно, виставлялися 1899 р.

Так, збирання експонатів для майбутнього музею розпочалося ще задовго до початку його будівництва. З метою «збирання пам'яток старовини та мистецтва» й «створення музею з колекціями: археологічною, історичною, художньою та художньо-промисловою» 29 лютого 1896 р. було створено Київське товариство старожитностей і мистецтв. Статут товариства затвердили 8 лютого 1897 р., а 21 вересня відбулися врочисті закладки будівлі музею. Влітку 1899-го будівництво першої черги загалом завершили. У вересні 1897 р. товариство запросило В. Хвойку завідувати музеєм (ці обов'язки він виконував до 1902-го). Науковець був також зберігачем археологічної колекції, і саме він розпочав роботу із впорядкування та систематизації музейних надходжень (Колеснікова, 2004; Колеснікова, 2005, с. 141–143; Федорова, 2023, с. 124). Цим самим роком датуються й перші записи в інвентарній книзі щойно створеного музею, до якої В. Хвойка власноруч записував усі надходження (Шовкопляс, 2000, с. 10). Книги містять інформацію про дату запису колекції, інвентарні номери предметів, їхній опис, кількість, від кого надійшла колекція, примітки. Серед перших надбань фігурують колекції самого зберігача, з яких понад 3 тисячі предметів надійшли від Імператорської Археологічної комісії (далі ІАК) (Археологічний каталог..., №№ 280–3341). Згідно з тодішнім законом, якщо розкопки провадилися на державних чи громадських землях, то знахідки необхідно було передавати в Петербург на розгляд комісії, але дослідник міг висловити побажан-

ня, до якого музею слід передати ці старожитності. За згодою комісії, 1896 р. багату колекцію В. Хвойки було придбано для музею, який створювали в Києві. Це предмети з розкопок, розвідок і випадкові знахідки, виявлені переважно в Києві та на його околицях, у Київській і Полтавській губерніях (Отчет Императорской Археологической комиссии (далі ОАК) за 1896 г., 1898, с. 122–123). Також значну частину колекції дослідника (матеріали Києво-Кирилівської стоянки, трипільської культури) придбав для музею почесний член Товариства Нікола Терещенко (Археологічний каталог..., №№ 3342–5354) (рис. 1). Серед перших дарувальників музею згадано Олексія Бобринського (голову ІАК) та Євгена Зноска-Боровського, які пожертвували власні зібрання. Надходження до музею В. Хвойка приймав за списками, на яких робив позначки про прийняття та зазначав відповідні номери запису до інвентарної книги (Колеснікова, 2005, с. 142–143). Уже наприкінці 1897 р. науковцю вдалося влаштувати першу археологічну виставку Київського товариства старожитностей і мистецтв. До виставки він підготував «Покажчик», який містив невеличку вступну статтю про прадавню історію Південно-Західного краю та опис вітрин з експонатами (Указатель выставки..., 1897) (рис. 2).

В. Хвойка класифікував усі «Археологічні предмети» виставки 1897 р. за двома періодами: доісторичним та історичним. Приблизною межею між ними він вважав прийняття християнства за князювання Володимира. Доісторичний період науковець поділив на кам'яну добу, бронзовий вік і залізний вік. У кам'яній добі він виділяв палеоліт, неоліт, а також енеоліт як перехідний період від кам'яного віку до бронзової доби (Указатель выставки..., 1897, с. 3–4).

На означеній виставці було представлено матеріали з власної колекції

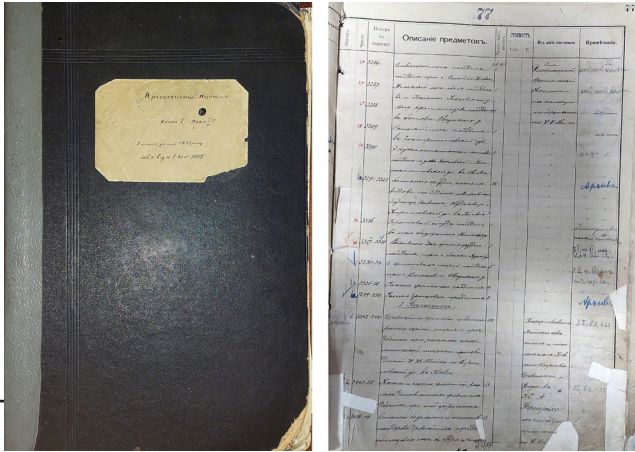
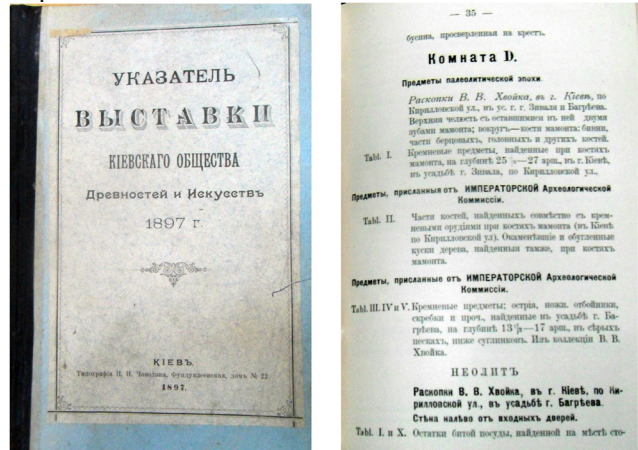

Рис. 1. Інвентарна книга Київського музею старожитностей і мистецтв, яку розпочав Вікентій Хвойка 1897 р. Книга 1. Фонди НМІУ

Рис. 2. Показчик виставки Київського товариства старожитностей і мистецтв. 1897 р.

В. Хвойки, речі, передані від Імператорської Археологічної комісії, значну частину експонатів отримали від приватних осіб. З огляду на вимоги власників зібрань, більшість предметів виставляли за колекційним принципом. Тому окремо зазначалося, що експозиції «не можуть претендувати ані на повноту пропонованих увазі публіки предметів, ані на детальну їх систематизацію» (Указатель выставки..., 1897, с. 5). Однак там, де це було можливо, В. Хвойка зумів систематизувати предмети та згрупувати їх в окремих залах, присвячених певному історичному періоду. Такого принципу показу він дотримувався й надалі при побудові наступних виставок 1899 та 1900 рр. Експозиція постійно вдосконалювалася, науковець послуговувався музейницьким досвідом колег (зокрема музею університету Святого Володимира), і 1904 р. – на час офіційного відкриття Київського музею старожитностей і мистецтв – археологічна збірка посталала як цілісний експозиційний розділ, а експонати послідовно висвітлювали історію «Південно-Західного краю» (Колеснікова, 2005, с. 143).

Виставка 1897 р. діяла в приміщенні колишньої ошадної каси в міському

будинку на Хрещатику, яке для розміщення колекцій щойно створеного музею виділила Київська міська дума ще 1894-го (Колеснікова, 2011, с. 427). Під виставку запропонували чотири кімнати (А–С). Цікаво, що, крім вітрин, було використано багато полиць, щитів, таблиць і малюнків, а також планшетів із закріпленими на них експонатами (Указатель выставки..., 1897). У НМІУ зберігаються деякі малюнки й таблиці, що їх для виставок власноруч підготував В. Хвойка; фото «картонів» з нашитими експонатами; світлини окремих експонатів виставок. Вірогідно, що планшети з нашитими предметами, які виготовив науковець ще для першої виставки, використовувалися і в подальшому. Так, у кімнаті D було представлено матеріали з розкопок В. Хвойки на вул. Кирилівській у Києві, у садибах Зіваля та Багрєєва (вул. Кирилівська, 59–61). Передусім це речі з Кирилівської палеолітичної стоянки, кераміка неолітичної доби й матеріали трипільської культури, яку дослідник спочатку вважав належними до доби неоліту. У «Показчику» зазначено, що в цій кімнаті розмістили 16 таблиць із малюнками експонатів, зокрема п'ять таблиць, на яких було зображено «че-

репки глиняного посуду з орнаментом» (Указатель выставки..., 1897, с. 36–37). Саме під час досліджень у садибі Зіваля виявили перші розписні фрагменти посуду трипільської культури (**рис. 3**). Означена виставка тривала кілька місяців – до березня 1898 р. (Колеснікова, 2005, с. 144; Колеснікова, 2011, с. 427).

Досвід, що його В. Хвойка набув під час підготовки цієї виставки, допоміг науковцю за короткий час організувати нову виставку до XI Археологічного з'їзду. У червні 1899-го на засіданні Київського комітету з підготовки заходу повідомлялося: «Київське товариство старожитностей і мистецтв організує самостійну виставку в одному із залів недобудованого музею, де тривають роботи з облаштування до початку з'їзду хоча б однієї частини цього великого будинку» (К археологическому съезду..., 1899, с. 73). Уже в липні зали другого поверху майже завершили, і планувалося, що «до дня відкриття археологічного з'їзду кілька залів буде підготовлено для розміщення виставки» (Музеи и собрания..., 1899, с. 95). Із 5 серпня виставку відкрили для огляду, і учасники з'їзду могли відвідати музей «від 10 до 2 год. дня щоденно» (Колеснікова, 2005, с. 145). Виставка мала великий успіх і тривала ще місяць після завершення з'їзду (Федорова, 2023, с. 125).

Рис. 3. Фрагменти кераміки з розкопок Кирилівської стоянки. Малюнок В. Хвойки й уламок розписної посудини. З колекції НМІУ

Жодних «Каталогів» чи «Покажчиків» означеної виставки не видавали. Зі свідчень очевидців відомо, що на ній були представлені «колекція Товариства; колекція п. Хвойки – з розкопок палеолітичної стоянки на Кирилівській вулиці та з розкопок майданчиків поблизу Трипілля, а також із випадкових знахідок; колекція Б. І. Ханенка – з багатими відділами скіфських і слов'янських старожитностей; колекція предметів княжої доби М. П. Чернєєва; невелика різноманітна колекція Т. Кундеревича, <...> зібрання українських старожитностей В. В. Тарновського» (Беяшевский, 1899, с. 119–120). Професор Володимир Антонович у виступі на підсумковому засіданні з'їзду підкреслив важливість виставки в Київському міському музеї та високо оцінив наукове значення згаданих колекцій, які досить повно представили минуле Південно-Західного краю (Антонович, 1902, с. 166). Зокрема, тільки з розкопок В. Хвойки на виставці експонувалося 2017 предметів (Колеснікова, 2005, с. 145; Федорова, 2023, с. 125). На жаль, детальніших відомостей про експонати й оформлення експозиції не збереглося.

У грудні 1900 р. В. Хвойка влаштував у залах першого поверху нову виставку археологічних колекцій музею. До неї він підготував короткий покажчик (Краткий указатель..., 1900). Як і в покажчику 1897 р., тут вміщено загальний перелік предметів по вітринах, на щитах і полицях без детального опису, малюнків чи фото. Зазначено автора розкопок і походження предметів. Нову археологічну експозицію було побудовано за хронологічним принципом і розділено на чотири періоди (кам'яний, бронзовий (зал I), епоха, що передувала переселенню народів (зал II), епоха переселення народів та слов'янська (зал III)). У вступній анотації автор зазначив, що представлені на виставці предмети походять переважно з розкопок у Києві, Київській, Полтавській і деяких інших губерніях.

Окрім власних колекцій музею, на ній експонувалися багаті зібрання В. Хвойки та родини Ханенків (Краткий указатель..., 1900). Колекція щойно створеного музею постійно поповнювалася, а знайдені під час розкопок речі відразу виставлялися в повному обсязі. Показово, що, крім нових артефактів, які надійшли до музею з кінця 1899–1900 рр., покажчик 1900 р. містив перелік найяскравіших речей, які експонувалися й на виставці 1897-го. Порівняльний аналіз матеріалів цих двох виставок дає можливість припустити, що показові експонати посіли своє місце й на виставці 1899 р. до XI Археологічного з'їзду.

Отже, було вирішено зупинитися лише на тих предметах, які можна точно ідентифікувати за описами та які експонувалися на обох виставках – і 1897 р., і 1900 р. Описи експонатів в обох «Покажчиках» дуже поверхові, неточні, тому музейникам стали в нагоді інвентарні книги із записами В. Хвойки. Звичайно, масштаб пропонованої виставки значно скромніший. Так, виставка 1897 р. складалася з 21 вітрини, полиць із експонатами та щитів з ілюстративним матеріалом, розташованих у чотирьох кімнатах, а виставка 1900-го займала три зали, в яких було розміщено 67 вітрин.

Виставка «Витоки...» складається з п'яти вітрин, в яких розміщені археологічні артефакти, світлини й малюнки В. Хвойки та перша інвентарна книга Київського музею старожитностей і мистецтв (рис. 8).

Одними з найперших експонатів Київського музею старожитностей і мистецтв стали матеріали найвідомішої палеолітичної пам'ятки Києва – Кирилівської стоянки (24–23 тис. років тому). В. Хвойка відкрив палеолітичну стоянку наприкінці серпня 1893 р. під час огляду місця проведення земляних робіт по вул. Кирилівській, 59–61 (дослідження тривали до 1902 р.). Нині музейна колекція із цієї пам'ятки налічує

Рис. 8. Виставка «Витоки...».
Загальний вигляд

понад 600 експонатів (крем'яних знарядь, виробів з кістки, зубів й уламків бивнів мамонта). Серед них, зокрема, визначні знахідки Кирилівської стоянки – орнаментовані бивні мамонта. Один з бивнів має різьблений орнамент у вигляді насічок, що утворюють драбинку. Другий – виділяється складною зооморфно-орнаментальною композицією. На ньому простежується понад 10 орнаментальних мотивів, що складаються з неправильних геометричних фігур і трьох стилізованих зооморфних зображень. Відомо, що на Кирилівській стоянці виявили чотири оброблені бивні з різьбленнями. На жаль, збереглися лише два (Беленко, Радієвська, 2010, с. 38) (рис. 4,1). Ці раритети й нині є невід'ємною частиною експозиції НМІУ. Тож було вирішено представити на виставці тільки крем'яні знаряддя праці (18 одиниць). Вочевидь, під час побудови перших виставок В. Хвойка намагався експонувати всі наявні артефакти. Наприклад, на виставці 1900 р. з Кирилівської стоянки було представлено 498 експонатів, розміщених у трьох вітринах, на полицях і посеред залу (Краткий указатель..., 1900, с. 1–2). Археолог прагнув гідно подати наявні колекції та розташувати їх у відповідний спосіб. Речей було багато, тому знаряддя з кременю В. Хвойка здебільшого нашивав на планшети, послуговуючись власним художнім смаком. Зберегла-

ся світлина одного з таких планшетів з матеріалами Кирилівської стоянки (рис. 4,2). У колекції НМІУ також є цікава серія малюнків В. Хвойки. Деякі з них знайшли своє місце на виставці. Це, зокрема, замальовки розкопок Кирилівської стоянки (рис. 5), малюнок місцевості та план розкопок по вул. Кирилівській з автографом автора, датовані 1896 р. (рис. 6).

Одним з перших вагомих надбань музею була й трипільська колекція В. Хвойки. Вона записана до першої інвентарної книги музею рукою самого хранителя. Уже згадувалося, що більшість цих матеріалів надійшло 1897 р. від Н. Терещенка як пожертва колекції, яку він придбав у В. Хвойки. Відомо, що вперше пам'ятки трипільської культури науковець виявив саме під час досліджень Кирилівської стоянки 1895–1896 рр. Проводячи розкопки на Кирилівській вулиці, зокрема, в садибах Зіваля та Святославського, археолог зафіксував (в інших геологічних шарах) фрагменти характерного розписного посуду, улам-

ки глиняних статуєток, кістяні вироби, крем'яні знаряддя тощо, які лежали в заглиблених приміщеннях на зразок землянок (Хвойка, 1902, с. 754–768; Колеснікова, 2005, с. 63–64). Незабаром дослідник виявив значну кількість типових знахідок на Київщині поблизу сіл Верем'я, Халеп'я, Жуківці, Стайки, Трипілля та інших (1896–1897 рр.) (Хвойка, 1901, с. 768–812). Саме на XI Археологічному з'їзді В. Хвойка вперше виступив з доповіддю, в якій підсумував результати розкопок на Київщині, виокремивши нову археологічну культуру, яку згодом назвали «трипільською». Також археологу належить розробка першої періодизації пам'яток трипільської культури, які він об'єднав у дві групи: культуру «А» й культуру «В». Якщо на виставці 1897 р. виявлені артефакти було представлено загальним комплексом (Указатель выставки..., 1897, с. 36–37), то в експозиції 1900 р. речі розміщували у вітринах і на полицях вже відповідно до культур «А» і «В», що їх виділив дослідник (Краткий указатель..., 1900, с. 4–5). Вочевидь,

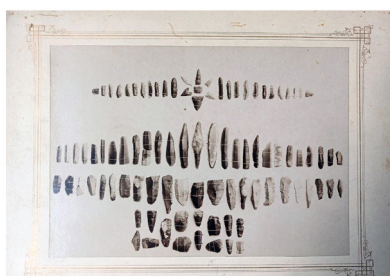

Рис. 4.2

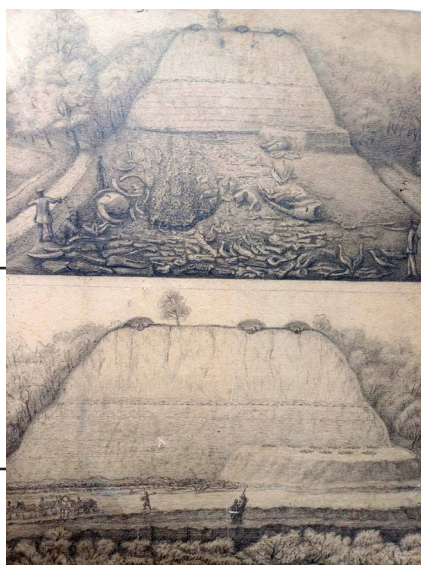

Рис. 5. Розкопки Кирилівської стоянки.
Малюнок В. Хвойки.
З колекції НМІУ

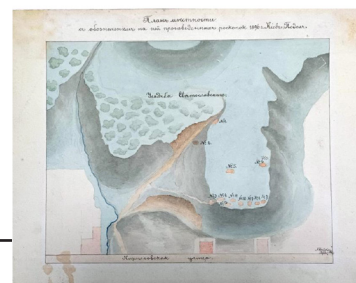

Рис. 6. Вигляд місцевості та план розкопок по вулиці Кирилівській у 1896 р.
Малюнки В. Хвойки.
З колекції НМІУ

Рис. 7. Матеріали трипільської культури з розкопок В. Хвойки на Київщині. З колекції НМІУ

на виставці до XI Археологічного з'їзду експонати також мали розташовуватися відповідно. Цінним джерелом є світлин й таблиці трипільської кераміки культур «А» і «Б», які зробив В. Хвойка (рис. 7,1). Вони не лише допомагають музейникам визначити перші експонати, а й дають певне уявлення щодо принципу їх розташування в експозиції. Цікавинкою в оформленні експозиції стали замальовки орнаментів трипільського посуду, що їх виконав археолог, деякі з них збереглися в НМІУ (рис. 9,1).

Наразі трипільська колекція В. Хвойки з розкопок на Київщині налічує понад 2 тисячі одиниць зберігання. Вона складається переважно з кераміки: це фрагменти й цілі посудини, антропоморфна та зооморфна пластика, різноманітні знаряддя (Якубенко, 2010, с. 59). Найцікавіші й найунікальніші експонати означеної колекції становлять основу музейної експозиції та виставок, присвячених трипільській

культури (рис. 7,2–6). Серед них – оригінальна, чудово оброблена хресто-подібна булава з кулястими кінцями й просвердленим по центру отвором, знайдена в с. Верем'я. Це була ударна зброя ближнього бою, а також символ влади старійшини чи жерця (Якубенко, 2005, с. 70–73). Про неї згадували серед експонатів ще першої виставки 1897 р. Згідно з описом, тоді також експонувалися дві мідні сокирки й форми для їх відливання, мідний келеп, намисто з глиняних пряслиць, уламок посудини з грубим схематичним зображенням «личини» (Указатель выставки..., 1897, с. 37). Згадані речі вирішили представити й на виставці «Витоки...» (рис. 9, 2). Цікавою знахідкою став скарб із 150 крем'яних пластин із с. Халеп'я, який, за описом В. Хвойки, лежав у великій посудині (частково ззовні), закопаній біля житла (Хвойка, 1901, с. 773–774, табл. XIX, 1). Такі знахідки пластин високоякісного кременю свідчать про обмінні зв'язки між трипільськими племенами, які населяли різні регіони (Якубенко, 2010, с. 74). Звичайно, на виставці презентовано й знакові взірці трипільського посуду із заглибленим та розписним орнаментом (горщики, покришки, кубки, миски, бінокль), що їх знайшов В. Хвойка на Київщині (рис. 9,3), а також уламок орнаментованої посудини з Кирилівських висот (рис. 9,1).

Важливою частиною експонатів на виставці до XI Археологічного з'їзду було зібрання подружжя Ханенків, представлене багатими колекціями скіфських і слов'янських старожитностей (Беляшевский 1899, с. 199). Археологічна колекція Богдана й Варвари Ханенків стала постійною складовою музейної експозиції (Краткий указатель..., 1900), аж до офіційного відкриття музею 1904 р. Згідно з інвентарною книгою, колекцію передали в дар музею дещо пізніше – 1905 і 1907 рр., вона налічувала 3145 предметів різних епох.

Рис. 9. Матеріали із зібрання НМІУ, розміщені на виставці «Витоки...»

Значну кількість скіфських предметів подружжя Ханенків придбало в роменського поміщика й археолога-аматора Сергія Мазаракі (Величко, Полідович, 2019, с. 63–64). Упродовж майже 20 років він провадив розкопки скіфський курганів у Роменському повіті Полтавської губернії. Саме в цьому регіоні вздовж високого правого берега р. Сули розташовувалися великі групи курганів. У 1897–1898 рр. С. Мазаракі активно розкопував кургани біля сіл Оксютинці, Будки, Вовківці, Пустовійтівка, Талалаївка й інших. Відомо, що тільки 1897 р. він дослідив близько 70 курганів. Імовірно, розкопки організовували на замовлення та кошти Б. Ханенка (Полідович, 2022, с. 157). Колекція зібраних старожитностей стала частиною археологічного зібрання Ханенків. Уже на виставці 1897 р. було представлено таблиці з матеріалами означених досліджень (Указатель выставки..., 1897, с. 30–34). Поза сумнівом, ці артефакти експонувалися й 1899 р. Зокрема, їх згадано в II випуску каталогу Ханенків «Древности Приднепровья», опублікованому до XI Археологічного з'їзду (Ханенко, 1899). На виставці представлено лише декілька експонатів з розкопок С. Мазаракі 1897–1898 рр., виявлені в курганах поблизу с. Вовківці (нині Сумська обл.) – зокрема, кістяні зооморфні псалії 7–6 ст. до н. е., бронзовий налобник кінської возди й вуздечкові бляхи 5–4 ст. до н. е., а також бронзовий навершник з фігур-

кою оленя (рис. 9,4, рис. 10,1–2). Останній походить з непограбованого багатого воїнського поховання, відкритого в кургані № 1. Знахідки цього поховання – золоті прикраси одягу, золота шийна гривна, повний комплект озброєння, вуздечковий набір із золотими, срібними та бронзовими бляхами, дорогий імпортований посуд. Серед знахідок також були чотири характерні бронзові навершя для ритуального возу (Ханенко, 1899, с. 6–7).

Важливу частину скіфської колекції Ханенків становили й предмети з розкопок В. Хвойки, зокрема знахідки з розкопок скіфського городища й курганів поблизу с. Пастирське (розкопки 1898 р.) та курганів поблизу сіл Райгород і Пруси (розкопки 1899 р.) у Чигиринському повіті Київської губернії. Дослідження скіфських пам'яток було невід'ємною складовою археологічної діяльності науковця. Розкопки провадилися частково завдяки фінансуванню Б. Ханенка (Величко, Полідович, 2019, с. 64). Так, улітку 1899 р. на запрошення мецената В. Хвойка розкопував кургани навколо сіл Райгород і Пруси (нині с. Михайлівка) поблизу Сміли (Розкопки курганов..., 1899, с. 90–91). Виписки зі щоденника розкопок археолога та знайдені предмети було опубліковано в II і III випусках зібрання Ханенків, присвячених пам'яткам скіфського часу (Ханенко, 1899; 1900). Зі щоденника В. Хвойки відомо про розкопки вось-

Рис. 10. Скіфські старожитності із зібрання родини Ханенків.
Колекція НМІУ

ми курганів (трьох – біля с. Райгород, п'ятьох – біля с. Пруси). Усі розкопані кургани раніше було пограбовано. Поховання траплялися як з тілоспаленнями, так і з тілопокладеннями. У чоловічих похованнях виявили зразки зброї (панцирні пластинки, наконечники списів, дротики, рештки мечів, наконечники бронзових стріл), вудила із залізними або кістяними псаліями, бронзові прикраси кінської зброї тощо. З-поміж знахідок виділяється бронзова з позолотою прикраса від горита з тисненим орнаментом грецької роботи. Її знайшли під час розкопок кургану № 9 біля с. Пруси (Ханенко, 1899, табл. VIII). Цей артефакт є окрасою експозиції НМІУ. А на виставці можна побачити скіфський глиняний черпак з означених розкопок В. Хвойки (рис. 10,3). Його виявили біля с. Пруси, у кургані № 13. Згідно з описом, курган мав висоту 1 м 40 см і діаметр 25 м. Майже весь насип кургану складався зі шматків обпаленої глини, якою разом із землею була заповнена поховальна яма, розташована майже на 2 м углиб від поверхні насипу.

На дні ями лежали рештки тілоспалення. Поруч стояв глиняний черпак червоножовтого кольору, з округлим денцем і високою ручкою, оздоблений геометричним орнаментом, заповненим білою пастою (Ханенко, 1900, с. 11, табл. LIII, № 815).

Щороку В. Хвойка проводив розвідки й дослідження археологічних пам'яток, інколи працював разом із С. Мазаракі. Уже на виставці 1897 р. експонувався макет скіфського кургану в розрізі, який створив С. Мазаракі (нині не зберігся) (Указатель выставки..., 1897, с. 25). Пізніше на замовлення В. Хвойки археолог-аматор зробив ще декілька макетів, які інколи використовують навіть у сучасних експозиціях. Серед експонатів виставки 1899 р. згадано також зібрання старожитностей з випадкових знахідок В. Хвойки. Передусім це матеріали з розвідок і поодиноких розкопок курганів, що їх відкрив науковець у різних пунктах Київської та Полтавської губерній, а також речі, знайдені в Києві наприкінці 19 ст. Значну їх частину становлять матеріали давньоруського часу, зокрема побутові вироби, знаряддя праці, елементи озброєння, різноманітні металеві та скляні прикраси, предмети християнського вжитку (хрестильники, енколпіони, іконки) тощо.

При побудові виставки «Витоки...» автори вирішили зупинитися лише на тих експонатах, які презентують найзнаковіші відкриття В. Хвойки до початку XI Археологічного з'їзду 1899 р. Хоча за масштабом виставка невелика (загалом 54 археологічні предмети й документальні матеріали), представлені раритети гідно демонструють найперші зібрання Київського міського музею.

Список використаних джерел та літератури

Антонович, В. Б. (1902). Об археологических выставках, устроенных ко времени открытия Съезда. *Труды XI Археологического съезда в Киеве*, 2, 165–166.

Археологічний каталог Київського музею старожитностей і мистецтв. **Фонди Національного музею історії України**, 1 (1).

Беленко, М. М., Радієвська, Т. М. (2010). Палеолітичні дослідження В. В. Хвойки. **Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у вітчизняне дослідження давньої історії України (до 160-річчя від дня народження)**. Тематичний збірник наукових праць, 30–43.

Беляшевский, Н. Ф. (1899). Археологический съезд в Киеве. **Киевская старина**, 10, 107–120.

Величко, Є. О., Полідович, Ю. Б. (2021). Колекція предметів скіфо-античного часу у зібранні Б. І. та В. Н. Ханенків: шляхи формування. **Музейні читання. Матеріали наукової конференції МІКУ «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки»**, 60–80.

Каталог виставки XI-го Археологического съезда в Киеве (1899). Киев: Типо-литография Товарищества И. Н. Кушнирев и К.

К археологическому съезду в Киеве (1899). **Археологическая летопись Южной России**, 1 (Июнь), 73–74.

Колеснікова, В. А. (2004). В. В. Хвойка та заснування археологічного відділу Київського міського Музею. **Історичний журнал**, 10–11, 49–56.

Колеснікова, В. А. (2005). Наукова та культурно-просвітницька діяльність В. В. Хвойки (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук). Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kolesnikova_Viktorii/Naukova_ta_kulturno-prosvitnytska_diialnist_VV_Khvoiky.pdf (дата звернення: 14.12.2024).

Колеснікова, В. А. (2011). До історії Всеукраїнського археологічного музею. **Сіверщина в історії України**. Збірник наукових праць, 4, 427–432.

Краткий указатель предметов, помещенных в Киевском музее древностей и искусств (1900). Киев: Типография И. И. Горбунова.

Отчет Императорской археологической комиссии за 1896 г. (1898). 122–123.

Полідович, Ю. Б. (2022). Скіфське бронзове дзеркало з Роменського повіту та археологічна діяльність Сергія Мазаракі. **Феномен Більського городища 2022**. Збірник наукових праць, 152–168. Режим доступу: <https://www.academia.edu/98628380/> (дата звернення: 14.12.2024).

Раскопки курганов при селах Райгород и Пруссы Черкасского у. Киевской губ. (1899). **Археологическая летопись Южной России**, 1 (июнь), 90–91.

Труды XI Археологического съезда в Киеве (1902). Москва: Печатня А. И. Снегиревой, 2.

Указатель выставки Киевского общества Древностей и Искусств 1897 г. (1897). Киев: Типография И. И. Чоколова, Фундуклеевская, дом № 22.

Федорова, Л. Д. (2023). З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні 1870–1910-і рр. Київ: Інститут історії України НАН України.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. М. (1899). **Древности Приднепровья**. II. Киев: Типография С. В. Кульженко.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. М. (1900). **Древности Приднепровья**. III. Киев: Типография С. В. Кульженко.

Хвойка, В. В. (1901). Каменный век среднего Приднепровья. **Труды XI Археологического съезда**, 1, 736–812.

Шовкопляс, Г. М. (2000). Вікентій В'ячеславович Хвойка – видатний український археолог (до 150-річчя від дня народження). **Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у вітчизняну археологію (до 150-річчя від дня народження)**. Тематичний збірник наукових праць. Київ: ТОВ «ІІІ, Лтд», 4–25.

Юренко, С. П. (2004). **Археологічні з'їзди в Україні**. Київ: Шлях.

Якубенко, О. О. (2010). Матеріали трипільської колекції В. Хвойки в археологічній збірці НМІУ. **Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у вітчизняне дослідження давньої історії України (до 160-річчя від дня народження)**. Тематичний збірник наукових праць, 59–77.